

JELENA OBRADOVIĆ MOJAŠ
urednica na Hrvatskom radiju
jelenaobradovicmojas@gmail.com

Izvorni znanstveni rad
UDK: 616.932(497.584-37Dubrovnik)"1867"
614.4(497.584Dubrovnik)"18"
94(497.584Dubrovnik)"18"
DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/m3v76t18oy>
Primljeno: 4. 5. 2024.
Prihvaćeno: 18. 9. 2024.

"BIT ĆE ČUDO SV. VLAHA AKO SE NA OVOMU SVRŠI!" SVJEDOČANSTVA DR. IVANA AUGUSTA KAZNAČIĆA, MATA ZAMAGNE TAMARIĆA I STIJEPA SKURLE O KOLERI 1867. U DUBROVNIKU I OKOLICI

JELENA OBRADOVIĆ MOJAŠ

Sažetak: Na temelju podataka iz osobnih pisama dr. Ivana Augusta Kaznačića (1817.-1883.) i dnevnika povjesničara Mata Zamagne Tamarića (1800.-1870.) iz rukopisnih ostavština u Državnom arhivu u Dubrovniku, tiskanih kazivanja kanonika Stijepa Skurle (1832.-1877.) i matičnih knjiga za 1867. godinu, propituju se okolnosti naleta kolere od koje je od svibnja do rujna umrlo 159 stanovnika u okolici i devet u Dubrovniku. Promatraju se protuepidemijske mjere u suzbijanju bolesti, uz osvrt na tipizirane obrasce javnih pobožnosti i zavjetnih darova koji su u duhu tradicije i kulture življenja pratili završetak epidemije.

Ključne riječi: Dubrovnik, kolera 1867., *cholera asiatica*, 19. stoljeće, Ivan August Kaznačić, Mato Zamagna Tamarić, Stijepo Skurla, povijest gradova

Key words: Dubrovnik, cholera of 1867, *cholera asiatica*, 19th century, Ivan August Kaznačić, Mato Zamagna Tamarić, Stijepo Skurla, urban history

Uvod

Unatoč tomu što se Dubrovačka Republika za čitavog trajanja suočavala i uspješno branila od kužnih prijetnji i haranja,¹ valovi kolere koji su u izmijenjenim društveno-

¹ Uspješnost se temeljila na preciznoj obaviještenosti o zdravstvenoj slici u susjedstvu, ali ponajviše na unutarnjoj strukturiranosti: financijski nesputanom Zdravstvenom uredu, djelotvornim protukužnim mjerama ojačanim pojaskom izoliranog pograničnog koridora i lazaretima u kojima se poslovalo i u rizičnim vremenima. O tome: Zlata Blažina-Tomić, *Kacamorti i kuga: utemeljenje i razvoj zdravstvene službe u Dubrovniku*, Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2007; Gordan Ravančić, *Vrijeme umiranja: Crna smrt u Dubrovniku 1348-1349*,

političkim okolnostima nakon pada Republike doticali dubrovački kraj, tražili su nova rješenja i strategiju zaštite. O širenju kolere hrvatskim prostorom u 19. stoljeću² u literaturi je gotovo nezapažena ostala epidemija iz 1867. u Dubrovniku i okolici. Svoje je viđenje tiskao kanonik Stijepo Skurla (1832.-1877.), a neobjavljeni se opisi čuvaju u pismima dr. Ivana Augusta Kaznačića (1817.-1883.) i dnevniku Mata Zamagne (1800.-1870.) u Državnom arhivu u Dubrovniku. Dr. Kaznačić zapisivao je povijesno-medicinska razmišljanja i opisivao tradirane oblike pučkih pobožnosti, a Zamagna se više osvrtao na kronološki slijed širenja bolesti, dakle, obojica su činjeničnu relevantnost sagledavala iz osobnih očista. Iako autorski pristup izvorima oduzima objektivnost faktografske preciznosti, gradivo ipak pruža uvid u strategije zaštite i "sliku događaja" od pojave do prestanka epidemije, otvarajući istraživačka pitanja. Što se znalo o etiologiji bolesti i kako se percipirala zaraznost? Kojom se brzinom širila? Može li se uočiti prva osoba u izvorima identificirana kao smrtni slučaj kolere? Jesu li zaštitne mjere zrcalile protuepidemijska iskustva iz ranijih stoljeća? Uočava li se povezanost zaraze sa zanimanjima umrlih? Kako se pučka pobožnost suprotstavljala strahu od smrti, a zahvalnost nebeskoj zaštiti ocrtavala duhovni krajolik?

Istraživačka usmjerenost ogleda se u interdisciplinarnom propitivanju zbivanja iz povijesno-medicinskih, kulturno-antropoloških i etnografskih okvira kako ih je oblikovao autorski narativ trojice suvremenika, uz kritički osvrt na povijesni kontekst iz drugih arhivskih izvora i literature. Podatci matičnih knjiga kojima se rukopisnu građu željelo oprimeriti zbiljskim protagonistima, spolnom strukturom i slučajevima horizontalnog širenja zaraze te lokacijama 'kolerinih kuća', otvaraju prostor budućim pomnijim demografskim analizama epidemijskih posljedica.

Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010; Z. Blažina-Tomić i Vesna Blažina, *Expelling the Plague: The Health Office and the Implementation of Quarantine in Dubrovnik, 1377-1533*, Montreal&Kingston - London - Ithaca: McGill-Queen's University Press, 2015; Rina Kralj-Brassard, "Grad i kuga: Dubrovnik 1691. godine", *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 54/1 (2016.), 115-170; "Dubrovačke protuepidemijske mjere: gospodarski odgovor na izazov kuge", *Povijesni prilozi* 60 (2021.), 11-38; Vesna Miović, *Dubrovački ples s kugom: vrijeme Lazareta na Pločama*, Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2022.

² Maja Katušić i Kristina Puljizević, "Da cholera morbus - epidemije kolere i protuepidemijske mjere u Dalmaciji 30-tih i 40-tih godina 19. stoljeća", *Povijesni prilozi* 40/60 (2021.), 97-128; Kristina Puljizević, "Kada bukne kratelj: borba protiv kolere u Dalmaciji tijekom 19. stoljeća", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 53/1 (2021.), 155-177; Kristina Puljizević, "Managing the Epidemics in 19th Century Dalmatia: From Fatherly Monarch to Scientific Grounds", *Historical Social Research, Supplement* 33 (2021.), 79-99; Irena Ipsić, "Demografske i društveno-gospodarske posljedice epidemije kolere: primjer epidemije u Drenovcima 1873. godine", *Scrinia Slavonica* 10/1 (2010.), 527-545; Irvin Lukežić, "Epidemija kolere na Grobnišćini 1886. godine", *Grobnički zbornik* 7 (2005.), 103-108; Mario Wokaunn, Stella Fatović-Ferenčić, Ivan Jurić i Marijo Bekić, "God's Punishment or Bad Strategy: Anti-Epidemic Measures in the Lower Neretva Basin at the Time of Cholera in 1886", *Collegium antropologicum* 36/3 (2012.), 987-995; Stella Fatović-Ferenčić i Mario Wokaunn, "Poneretvlje kao patološki topos: tisak i politizacija sjećanja na doba kolere 1886. g.", *Liječnički vjesnik* 134/5-6 (2012.), 186-191; Ivo Mišur, Toni Buterin, Amir Muzur i Robert Doričić, "Vježbanje života i smrti: nove spoznaje o epidemiji kolere u Rijeci 1886", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 53/1 (2021.), 179-197.

O koleri u 19. stoljeću

Širenjem s područja delte Gangesa diljem Europe i svijeta, kolera je u 19. stoljeću postala pandemijska bolest.³ Njeno je suzbijanje ubrzalo razvoj javnog zdravstva i razumijevanja etiologije bolesti.⁴ *Cholera asiatica* počela se širiti Europom oko 1830., a hrvatskim prostorom oko 1836. godine.⁵

Smatrajući koleru zaraznom, austrijska je vlast 1831. i 1835. pribjegla praksi iz kužnih vremena (karantenama, segregaciji, *raštelama*), pravilnicima za *kontumace* (mjesto prekograničnih kontrola i razdvajanja potencijalno zaraženih ljudi i robe) i pojačanom oprezu duž zajedničke granice zbog rizične trgovine Osmanskog Carstva s azijskim zemljama.⁶ Osnaženi su i sanitarni kordoni na granici s Carstvom, ustrojeni početkom 18. stoljeća za vrijeme Mletačke Republike.⁷

³ Tatjana Buklijaš okarakterizirala ju je "paradigmatskom bolešću Europe u doba industrijalizacije". J. N. Hays je zaključio da je u 19. stoljeću stopa mortaliteta bila približna vremenu kuge, jer je gotovo polovica oboljelih od kolere umrla (Tatjana Buklijaš, "Kolera: 'nova bolest' u doba revolucija", *Hrvatska revija* 3 (2003.), 91; J. N. Hays, "Cholera and Sanitation", u: *The Burdens of Disease. Epidemics and Human Response in Western History*. New Brunswick - New Jersey - London: Rutgers University Press, 2009., 136-137; Romola Jane Davenport, Max Satchell i Leigh Matthew William Shaw-Taylor, "Cholera as a 'sanitary test' of British cities, 1831-1866", *The History of the Family* 24/2 (2019.), 412; Katarina Keber, *Čas kolere: epidemije kolere na Kranjskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2007., 13, 18; Dubravka Mlinarić i Sanja Lazanin, "Zarazne bolesti, prostorna mobilnost i prevencija u ranome novom vijeku: povijesna iskustva Dalmacije i Slavonije", *Povijesni prilozi* 61 (2021.), 32-33). O razumijevanju kolere i epidemijske profilakse s opisima izdvojenih slučajeva u 19. stoljeću: George Stewart Hawthorne, *The prevention and treatment of epidemic cholera: and its true pathological nature, in a series of letters*. Cleveland: M. C. Younglove & Co., 1849.; Mark Harrison, *A Dreadful Scourge: Cholera in early nineteenth-century India*. Cambridge University Press, 2019.

⁴ John Snow (1813.-1858.) ustvrdio je prenošenje zaraženom vodom i okrnio aktualnu teoriju o mijazmima. Do 1860. razvile su se i teorije o klicama kao prijenosnicima što je usmjeravalo prema Kochovu otkriću. Pojam mijazme odbačen je u "bakteriološkoj eri" 19. stoljeća (Lavoslav Glesinger, *Povijest medicine*, Zagreb: Školska knjiga, 1978., 76, 259-260; J. N. Hays, "Cholera and Sanitation", 142-143, 147, 149-150; R. J. Davenport, M. Satchell i L. M. W. Shaw-Taylor, "Cholera as a 'sanitary test' of British cities, 1831-1866", 432).

⁵ D. Mlinarić i S. Lazanin, "Zarazne bolesti, prostorna mobilnost i prevencija u ranome novom vijeku: povijesna iskustva Dalmacije i Slavonije", 32.

⁶ *Raštele* su označavale željeznu ogradu koja je onemogućavala doticanje prodavača i kupca, a u 19. stoljeću, u dubrovačkim se Lazaretima spominje i drvena *raštelata* (Vesna Miović, "Život u karanteni: Lazareti na Pločama u vrijeme Republike", u: *Lazareti u Dubrovniku. Početak karantenske službe u Europi*, ur. Ante Milošević, Dubrovnik: Zavod za obnovu Dubrovnika, 2018., 17; Antun Baće i Ivan Viđen, "Lazareti na Pločama od pada Dubrovačke Republike do danas", u: *Lazareti u Dubrovniku. Početak karantenske službe u Europi*, ur. Ante Milošević, Dubrovnik: Zavod za obnovu Dubrovnika, 2018., 124, 128-129; Vlatka Dugački i Krešimir Regan, "Povijest zdravstvene skrbi i razvoja zdravstvenih ustanova na hrvatskom prostoru", *Studia lexicographica* 13 (2019.), 48; M. Katušić i K. Puljizević, "*Da cholera morbus*", 102-103, 106).

⁷ Sustav sanitarnih kordona ojačan je povećanjem broja stražarnica (u odnosu na razdoblje s kraja Mletačke Republike) u reorganizaciji koju je tijekom druge austrijske uprave provela sanitarna komisija pod vodstvom majora Taborovića (Roman Jelić i Ivan Zorić, "Dalmatinsko-bosanski sanitarni kordon", u: *Sanitarni kordon nekad i danas. Zbornik radova Simpozija održanog u povodu 250. obljetnice Sanitarnog kordona*, ur. Janko Vodopija, Zagreb: Zbor liječnika Hrvatske i Zavod za zaštitu zdravlja grada Zagreba, 1978., 34-35; Mirela Slukan Altić, "Sanitarni kordoni i njihova uloga u razvoju dalmatinskih gradova", *Ekonomika i ekohistorija* 2/2 (2006.), 60-61).

Međutim, u naletima kolere u Dalmaciji 1836. i 1849. postalo je jasno da trgovački interesi, a ne medicinski stavovi, diktiraju priklanjanje antikontagionističkoj teoriji. Lokalne uprave u Dalmaciji, ovisne o Beču i nakon sloma apsolutizma, stvorile su strateške okvire unutar kojih su odlučivale o protuepidemijskim mjerama.⁸ Valovi kolere zapljusnuli su Dalmaciju i 1855., kada je oboljelo 1,8% stanovništva, a zatim i 1867., 1873., 1886. i 1891. godine.⁹

Podsjetnici na koleru u Dubrovniku i okolici 1836., 1849. i 1855. godine

Prva epidemija kolere zaprijetila je dubrovačkom kraju trideset godina nakon pada Republike. Ovisno o gospodarskim interesima vlasti su dijapazon odluka nijansirale od zabrana do tolerantnih postupaka na granici.¹⁰ Budući da uzročnik *vibrio cholere* još nije bio otkriven, a da se u izmijenjenim društvenim i političkim okolnostima više nije inzistiralo na strogim mjerama iz kužnih vremena, naleti kolere izazivali su paničan strah jer je puk opaku bolest zbog visoke smrtnosti uspoređivao s kugom. Iako prva epidemija 1836. nije dodirnula dubrovački kraj, za njom je u Gradu ostao trajan podsjetnik ispod središnje kupole crkve sv. Vlaha.¹¹ Vjerujući u svečevu pomoć,¹² Dubrovčani su iz zahvalnosti dali izraditi klasicističku srebrnu svjetiljku (*kandelu*) s ugraviranim natpisom: *Divo Blasio Ragusina*

⁸ K. Puljizević, "Kada bukne kratelj: borba protiv kolere u Dalmaciji tijekom 19. stoljeća", 106, 123, 155, 158; Ivo Perić, "Organizacija i djelovanje pokrajinske bolnice u Dubrovniku od izgradnje njene nove zgrade do prvog svjetskog rata". *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 23 (1985.), 178.

⁹ Tatjana Jeren, "Povijest razvoja infektološke službe na tlu Hrvatske", *Infektološki glasnik* 25/3 (2005.), 127.

¹⁰ R. Kralj Brassard, "Grad i kuga: Dubrovnik 1691. godine", 119.

¹¹ "...usred crkve ispod kubeta visi veliki svjetionik (polijejele) od čista srebra koji spominje oslobođene od kolere 1836." (Antun Vučetić, *Sv. Vlaho u Dubrovniku*, Dubrovnik: Naklada i tisak Dubrovačke Hrvatske Tiskare, 1924., 25-26). Na zidu sakristije u crkvi sv. Vlaha 3. 2. 1837. postavljen je, pod staklom, tekst Miha Benića: "*Divi Blasii auspicio – Divina favente clementia – exitiali morbo fere ubique grassante – servatus hucusque – populus Rhacusinus – gratus supplexque – inclytum patronum – peculiari obsequio – colit. A. D. M.D.CCCXXXVII – tertio nonas februarii – p. p.*". Književnik i pravnik Antun Kaznačić (otac dr. I. A. Kaznačića) pisao je o "srebrnom bogatom svijetliliju", daru za učinjeno čudo sv. Vlaha od "srdne bolesti". U bilješkama Kaznačićeve molitve sv. Vlahu iz 1848., stoji stih: "Srdna bolest čim priljuta, srpom vijuč brez milosti, po državah svih rasuta, narod kolječ, nikom' prosti; ovdí samo na glas Vlasi svoju smrtnu silu ugasi". (Stijepo Skurla, "Kolera-morbus gg. 1836, 1849, 1855 i 1867", u: *Sveti Vlaho, biskup i mučenik od Sevasta, dubrovački obranitelj*. Dubrovnik: Tiskom Dragutina Pretnera, 1871., 99-100, 174; Ivan Viđen, "Arhitektura i oprema crkve od pada Dubrovačke Republike od sedamdesetih godina 20. stoljeća", u: *Zborna crkva sv. Vlaha u Dubrovniku*, ur. Katarina Horvat-Levaj, Dubrovnik-Zagreb: Dubrovačka biskupija, Zborna crkva sv. Vlaha, Institut za povijest umjetnosti, ArTresor naklada, 2017., 353, 408; Antun Kaznačić, "Na čast svetoga Vlasi mučenika, biskupa od Sebaste, posobitoga obranitelja Dubrovnika", *Dubrovnik* 5 (1994): 197, 199).

¹² Još 1835. godine izloženim moćima i zavjetnom procesijom "...po čudnovatoj obrani sveca bjehu Dubrovčani oslobogjeni od teškog biča kolere..." (S. Skurla, "Kolera-morbus", 43-44, 130). Iako je riječ o uzajamnosti Grada i sv. Vlaha - šire gledano, odanost svecima radi zaštite u kužnim vremenima nije nepoznata u kulturnoj tradiciji. Stoljećima stara vjerovanja u svetačku moć i zaštitu bila su osnažena prijetnjama novih epidemija. U strahu od smrti, molitve svetcima učestale su u 19. stoljeću zbog pojave kolere (Željko Dugac, "Sveci zaštitnici od bolesti", *Hrvatska revija* 2/3 (2003.), 131-132; A. Vučetić, *Sv. Vlaho u Dubrovniku*, 21).

Dioecesis A.M.D.CCCXXXVI a Morbo Cholera servata – votum solvit. Iste je godine, zalaganjem biskupa Antuna Giuricea i Antuna Kaznačića, obnovljena i vanjska Proslava sv. Vlaha (Festa), koju su prethodno bile zabranile francuske, a zatim i austrijske vlasti.¹³

Tijekom epidemije 1849. Dubrovnik je ostao neokrznut, no u njezinu naletu 1855. stradalo je 12 osoba.¹⁴ U Slanome i Majkovima od lipnja do studenog umrla je 21 osoba (*cholera epidemica*), a u Župi dubrovačkoj u studenom i prosincu 18 osoba.¹⁵ U Vitaljini je zabilježena smrt četverogodišnjaka doputovalog iz Kotora.¹⁶ I u Mokošici se dogodila jedna smrt (*cholera morbo*) sluškinje Nikolette, kćeri Ivana Bega iz Župe dubrovačke, umrle u studenome 1855. u kući Antuna Sorga, zapisao je dum Ivan Stojanović.¹⁷ Teško je reći je li to bio stvarni broj umrlih jer se, sa simptomima sličnima koleri, u istom razdoblju umiralo i od dizenterije.¹⁸

I tada se zahvaljivalo svetcu, vjerujući da je smrtnost mogla biti daleko veća.¹⁹ Javna pobožnost održana je 30. prosinca 1855., a čudotvorna slika Gospe od porata, nakon što je mjesecima bila izložena u crkvi sv. Vlaha, nošena je u procesiji strminama oko Posata i potom vraćena u katedralu.²⁰ Zahvalnost svetcu potakla je 1857. Dubrovčane na izgradnju nove crkvice sv. Vlaha na Gorici na mjestu njenih starih temelja.²¹

¹³ Josip Bersa, *Dubrovačke slike i prilike (1800.-1880.)*, Zagreb: Matica hrvatska, 1941., 118; *List Naša Gospa* 22/55 (2016.), 19; I. Viđen, "Arhitektura i oprema crkve od pada Dubrovačke Republike do sedamdesetih godina 20. stoljeća", 353.

¹⁴ S. Skurla, "Kolera-morbus", 100-101.

¹⁵ Arhiv biskupije Dubrovačke (dalje: ABD), *Atti di morte della Parrocchia di Slano 1840-1875*, 130-140-140; *Matica umrlih Mandaljena 1855-1869*, 8-19, 22-23. U Slanome i Majkovima umrlo je 14 muškaraca i 7 žena, a u Župi dubrovačkoj 8 muškaraca i 8 žena.

¹⁶ ABD, *Matična knjiga umrlih župe Vitaljina 1825-1869*, 32; *Matična knjiga umrlih Cavtat 1840-1869*, 55-57.

¹⁷ ABD, *Matica umrlih 1835-1878 Župe Mokošica*, 43.

¹⁸ Primjerice, umrlih od dizenterije (a zbog moguće zabune pri utvrđivanju uzroka smrti, to su potencijalno mogli biti i umrli od kolere) bilo je na području Slanog, Župe dubrovačke i Cavtata (*Atti di morte della Parrocchia di Slano 1840-1875*, 130; *Matica umrlih Mandaljena 1855-1869*, 42-45, 106-109, 142-143; *Matična knjiga umrlih Cavtat 1840-1869*, 55-57).

¹⁹ Visoki mortalitet te je godine zabilježen u dolini Neretve i u zapadnohercegovačkim župama čije je stanovništvo gravitiralo dubrovačkom kraju. U Pupnatu i u Blatu na Korčuli pokosila je trećinu stanovnika. U Blatu je bilo 209 umrlih (Maja Šunjić, "Kada i od čega se umiralo u 19. stoljeću? Uzroci smrti u župi Čara na otoku Korčuli", *Lanterna* 2 (2018.), 44, 47; Marinko Gjivoje, *Otok Korčula*. Zagreb: Vlastita naklada, 1969., 207).

²⁰ Skurla je naveo kako je u procesiji od vrata s Ploča preko Posata kroz vrata od Pila, sudjelovalo 89 barjaka, a događaj okupio 12 000 hodočasnika. Usporedbe radi, u procesiji 2011. zabilježen je dotad najveći broj barjaka - 148 (S. Skurla, "Kolera-morbus", 102; *List Naša Gospa* 22/55 (2016.), 19).

²¹ U sjećanje na zavjetnu obnovu skovane su srebrne i mjedene medaljice, na aversu sa svečevim likom i natpisom *S. Blasii ora pro nobis* i na reversu otisnutom svečevom crkvicom na Gorici, dubom i natpisom *A fundamentis erectum* 1855 (S. Skurla, "Kolera-morbus", 103-104; Ivan Mirnik, "Medaljice s likom sv. Vlaha", *Dubrovnik*, N.S. 5/5 (1994.), 120; *List Naša Gospa* 22/55 (2016.), 19; Maja Nodari i Zehra Laznibat, "Sancti Blasii de foris. Analizom izvora i dokumenata", u: *Crkva sv. Vlaha na Gorici*, ur. Maja Nodari i Zehra Laznibat, Dubrovnik: Župa sv. Mihajla, 2011., 42-43; I. Viđen, "Arhitektura i oprema crkve od pada Dubrovačke Republike do sedamdesetih godina 20. stoljeća", 353; Božena Popić Kurtela, "Pokretna baština", u: *Crkva sv. Vlaha na Gorici*, ur. Maja Nodari i Zehra Laznibat, Dubrovnik: Župa sv. Mihajla, 2011., 61, 68).

O koleri 1867. u Dubrovniku i okolici

Pogubnija od prethodnih pokazala se epidemija kolere koja je 1867. iz zaleđa buknuła u dubrovačkom kraju. O toj petomjesečnoj epidemiji pisalo se vrlo šturo, uglavnom u okviru širih tema.²² U ovom poglavlju donosi se viđenje trojice suvremenika koji su, svatko iz svog kuta, pisali o koleri u Gradu i okolici: liječnika i ravnatelja pokrajinske bolnice unutar zidina,²³ dr. Ivana Augusta Kaznačića, povjesničara kanonika, Stijepa Skurle i povjesničara i pjesnika, Mata Zamagne Tamarića, kojeg su vijesti o zaraženima zatekle u obiteljskom ljetnikovcu u Rijeci dubrovačkoj.²⁴ Iz njihovih je zapisa vidljiv hodogram kolere. Unatoč proplamsaju bakteriološke ere, nije bio jasan način prenošenja bolesti. Ipak, dotadašnja iskustva ukazivala su na veliku zaraznost, a smrtne posljedice ulijevale su dodatan strah.²⁵

"Kako munja iz vedra neba, pukla je vijest da je u Postranju u Župi cholera! Obojica su došli iz Trebinja od kuda su prenijeli cholera koja je od nazad nekoliko dana ondje

²² Najopsežniji opis kolere u Dubrovniku u 19. stoljeću dao je S. Skurla u: "Kolera-morbus", 99-108. Fragmentarno su o tim epidemijama, između ostalih, pisali: Mato Kapović, "O Tužnoj Jeli", *Dubrovnik* 23/1-2 (1981.), 69-70, 101-102; Ivo Perić, *Dubrovačke teme XIX. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska, 1997., 51; I. Perić, "Organizacija i djelovanje pokrajinske bolnice u Dubrovniku od izgradnje njene nove zgrade do prvog svjetskog rata", 178; I. Mirnik, "Medaljice s likom sv. Vlaha", 121; M. Nodari, Z. Laznibat, "Sancti Blasii de foris. Analizom izvora i dokumenata", 42-43; B. Popić Kurtela, "Pokretna baština", 61, 68; Domagoj Perkić, "Svetačke i hodočasničke medaljice iz Župe dubrovačke", *Zbornik Dubrovačkih muzeja* 3 (2015.), 43-67; I. Viđen, "Arhitektura i oprema crkve od pada Dubrovačke Republike do sedamdesetih godina 20. stoljeća", 350, 352-353, 408.

²³ Dubrovačka bolnica bila je jedna od četiri pokrajinske u Dalmaciji (I. Perić, "Organizacija i djelovanje pokrajinske bolnice u Dubrovniku od izgradnje njene nove zgrade do prvog svjetskog rata", 179).

²⁴ HR-DADU-276, Osobni fond dr. Ernesta Katića, kut. 9, Spisi obitelji Kaznačić, D 3 193 CXCIII, Pisma dr. Iva Kaznačića (ravnatelja bolnice) upućena sinu Antunu (Toniju); HR-DADU-185, Osobni fond obitelji Zamagna, sv. 7, *Dnevnik o događajima na imanju Zamagna 1864.-1867.*, 35-40. (Dio rukopisnog svežnja objavljen je u članku: Jelena Obradović Mojaš, "Fragmenti dnevnika Mata Zamagne Tamarića (1864.-1867.)", u: 250. *obljetnica župe Presvetog Spasitelja u Mokošici*, ur. don Ivica Pervan i dr., Dubrovnik: Župa Presvetog Spasitelja u Mokošici i Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, 2021., 365-382); S. Skurla, "Kolera-morbus", 99-108).

²⁵ Strah od zaraznih bolesti (ali ne i od kolere 1867.) mogao je biti ublažen spoznajom o vakcinaciji pod vodstvom dr. Vlahu Stullija s početka 19. stoljeća. Cijepljenjem stanovništva 1808. u Dubrovniku je spriječeno širenje epidemije velikih boginja koje su se pojavile u četirima kućama. Na bivšem prostoru Republike (osim Lastova i Mljeta) cijepljena je 2591 osoba. Ta je vakcinacija oprimirala napredni stav dubrovačke zdravstvene službe u borbi protiv zaraza. Na cijepljenje se pozivalo proglasom: "Dubrovčani, ne oklijevajte, otmite svoje sinove zarazi... Ako vas možda odvraća razlog troška, budite sigurni, da će cijepljenje biti besplatno." I dr. Kaznačić upozoravao je sina u vojnoj službi da mu doktor "navrne opet vaccinu" jer je to "jedini način da se čovjek sačuva jer i ako uhvati bolest lako će je preboljeti" ali da pritom pazi "s' koga je diže jer inače s' njome može raztrovati krv drugim bolestima, što bi kadgod moglo gore biti nego iste šeše...". Napisao je to nakon što je doznao o smrti "od šešava" potpukovnika Bernhardta iz njegove regimente. Vidi: Zdravko Šundrica, "Dubrovčani su prvi u svijetu uveli karantenu", 8-10; "Osnivanje Zdravstvene komisije u Dubrovniku u njezin rad 1808. godine", u: Zdravko Šundrica, *Tajna kutija dubrovačkog arhiva*, II. Zagreb - Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2009., 123, 125; Stjepan Ćosić, "O slomu Republike i ustroju francuske uprave u Dubrovniku 1808. i 1809.", *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 33 (1995.), 192; Iz pisma dr. Kaznačića 18. 7. 1867; V. Dugački i K. Regan, "Povijest zdravstvene skrbi i razvoja zdravstvenih ustanova na hrvatskom prostoru", 50; S. Fatović-Ferenčić i M. Wokaunn, "Poneretvlje kao patološki topos: tisak i politizacija sjećanja na doba kolere 1886. g.", 188.

bjesnila, a Turci su tajili. Danas paka razbolio se je u istome selu i treći. Eto nas u najvećoj pogibi da se rastrujemo i od strane Hercegovine s kojom obći svakodnevno naš puk i od strane Arbania, gdje se također bolest objavila. Cholera bijesni strahovito u Trebinju, Crnogoru raztrovala, koja se čuje da je u Trstu i u Beču, koja se i u Župi rasprostranjiva i svaki čas prijeti puknuti nam posred grada prenesena ili od Hercegovaca ili od Župljana kojima dopuštivaju slobodan dolazak. Sablja nam visi neprestano povrh glave", kritizirao je dr. Kaznačić neprekinutu komunikaciju sa stanovnicima zaraženih područja.²⁶

Svi su liječnici (u javnoj službi i privatnim ordinacijama) na poziv dolazili u kuće bolesnika, a dvojicu oboljelih 2. svibnja pohodili su doktori Neumayer i Zovetti i potvrdili su koleru.²⁷ Trebinje je detektirano kao ishodište zaraze.²⁸ U tiskovini *Objavitelj dalmatinski* objavljeno je da su župski trgovci s "trebinjskog pazara" prenijeli zarazu u Petraču još 20. travnja, ali ti su prvi slučajevi, čini se vrlo vjerojatnim, prošli nezapaženo. Prava epidemija buknuła je u svibnju.²⁹ Blizina granice i neprekinuto trgovanje Postranja i Petrače s Trebinjem pogodovale su širenju kolere koja je i godinu ranije harala među vojskom u Bosni i u predjelima Hercegovine. Stišala se tijekom zime, no razbuktnala se u proljeće nakon što je nekoliko vojnika u Trebinju odjenulo uniforme zaraženih. Vlada na to nije reagirala mjerama, već se nesmetano nastavilo trgovati s Hercegovcima i Crnom Gorom što je, prema dr. Kaznačiću, pridonijelo širenju bolesti i u Postranju gdje je zabilježen 'prvi slučaj'.³⁰ Vlaho Kolić je u 46. godini umro od *cholere* 14. svibnja 1867. u svojoj kući i istoga je dana radi suzbijanja zaraze pokopan na izdvojenom mjestu na groblju.³¹

Protuepidemijskim mjerama upravljao je Zdravstveni odbor³² na čelu s ljekarnikom Antunom Dropcem (1810.-1882.) koji je surađivao s bolnicom Domus Christi i pomogao u suzbijanju kolere u Gradu i Župi dubrovačkoj.³³ O pravodobnim mjerama pisali su

²⁶ Iz pisama dr. Kaznačića 4. 5. 1867. i 17. 5. 1867. Donosim fragmente pisama na onodobnom dubrovačkom govoru.

²⁷ Ime dr. Zovettija spominjano je i pri posjetima kućama oboljelih i umrlih u Mokošici, Petrovu selu i drugdje (I. Perić, "Organizacija i djelovanje pokrajinske bolnice u Dubrovniku", 179; *Matica umrlih 1835-1878 Župe Mokošica*, 73).

²⁸ "Tutti importati da Trebinje dove essiste cholera..." zabilježeno je u izvješću Zdravstvene komisije od 15. 5. 1867. Odboru javnog zdravlja u Cavtatu je 9. 5. javljeno da su dvojica oboljelih strogo izolirana te da nije potrebno obustavljati promet ljudi i robe jer novih dojava o oboljelima nema (HR-DADU-85, *Pretura Cavtat 1867*. 242-A22, Cholera. kut. 99, bez paginacije).

²⁹ *Avvisatore Dalmato/Objavitelj dalmatinski* 62 (1867.) od 2. kolovoza 1867., 1.

³⁰ Iz pisma dr. Kaznačića 18.7.1867.

³¹ *Matica umrlih Mandaljena 1855-1869*, 154-155.

³² Iako Skurla i Vodopić središnji ured nazivaju Zdravstvenim odborom, a Perić Zdravstvenim povjerenstvom ili komitetom, za pretpostaviti je da je riječ o istom tijelu koje je koordiniralo mjerama i u koje su se slijevala izvješća s terena.

³³ S. Skurla, "Kolera-morbus", 104; J. Bersa, *Dubrovačke slike i prilike (1800.-1880.)*, 287-288; Ivo Perić, "Uloga Antuna Dropca u javnom životu Dubrovnika", *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 29 (1991.), 277-287; I. Perić, *Dubrovačke teme XIX. stoljeća*, 51; M. Kapović, "O Tužnoj Jeli", 88, 108; I. Perić, "Organizacija i djelovanje pokrajinske bolnice u Dubrovniku", 177-178; Milivoj Salečić, *Zdravstvene prilike u Župi dubrovačkoj i u Dubrovniku tijekom stoljeća. U povodu 110 godina kontinuirane zdravstvene službe u Župi dubrovačkoj (1893.-2003.)*, Dubrovnik: Hrvatski liječnički zbor - podružnica Dubrovnik, 2003., 31.

kanonik Skurla i dum Mato Vodopić, a slučajevi izolacije i segregacije u župskim selima evidentirani su i u terenskim izvješćima.³⁴ U početku se umrle pokapalo istoga dana, raskuživalo se zaražene kuće, predmete i robu, organiziralo karantene, straže i liječničke izlaske na teren, a pomno se pratio i razvoj epidemije u susjedstvu.³⁵ Smrt su, uz liječnike, utvrđivali i sanitarni službenici ili seoske starješine, a na Pločama i u Župi dubrovačkoj odabrane kuće pretvarane su u bolnice.³⁶ U matičnim knjigama spominje se kuća u Petrači koja je u 18. stoljeću pripadala pomoračkoj obitelji Petra Ohmučevića, a krajem 19. stoljeća obitelji Zec.³⁷ Istu je namjenu imala i kuća na osami Uz Gajine, uz cestu iz Mandaljene prema Buićima, nazivana "pavijun", "kolerina kuća" ili "zarazna bolnica".³⁸ Zbog velikog broja oboljelih bila je još jedna zgrada u zaseoku Košarice.³⁹ Međutim, i dr. Kaznačić i Zamagna sumnjali su u dostatan oprez i pravodobnost mjera zbog nedovoljnog distanciranja potencijalno zaraženih osoba jer "Vlada zapušta čuvanje, a Hercegovcima je slobodno miješati se s' našijem... zaraženo je devet osoba pa Turcima nije dopušteno dolaziti u ove krajeve..."⁴⁰

Zaraza se u Župi rasplamsala u srpnju. "U samoj Petrači koja broji oko sto stanovnika razboliše se do 17. 7. veće od 50 od kojih polovina dospije".⁴¹ Petrača je bila na udaru ne samo zbog neprekinute prekogranične trgovine, nego i zbog brojnih izvora vode s kojima je oboljelo stanovništvo bilo u stalnom doticaju, a siromašni je sloj živio u lošim higijenskim

³⁴ S. Skurla, "Kolera-morbus", 104; M. Kapović, "O Tužnoj Jeli", 108; HR-DADU-85, *Pretura Cavtat 1867*. 242-A22, Cholera. kut. 99, bez numeracije.

³⁵ Koncem lipnja u Cavtat je iz Dubrovnika javljeno da je Budva aktivirala sanitarni kordon (HR-DADU-85, *Pretura Cavtat 1867*. 242-A22, Cholera. kut. 99, bez numeracije).

³⁶ Bolnica na Pločama izričito je spomenuta tek u pismu dr. Kaznačića 28. 9., no iz matičnih knjiga vidljivo je da su još u lipnju oboljeli umirali u toj bolnici nazivanoj "kuća na Pločama" (ABD, *Matična knjiga umrlih Župe Grad 1863.-1869.*, 79; I. Perić, "Organizacija i djelovanje pokrajinske bolnice u Dubrovniku", 178).

³⁷ U maticama je kao mjesto smrti upisivano "... nell' Ospitale provvisorio di Petraccia...". Od 66 umrlih od kolere u Petrači, u bolnici ih je umrlo 11 (*Matica umrlih Mandaljena 1855.-1869.*, 154-183). Nakon toga, u "kući Ohmučevića pod Petračom" bila je osnovna škola, no stariji mještani Petrače sjećaju se predaje o "velikoj kući u kojoj je u prošlosti bila bolnica" (Vlaho Kojaković, "Kuće dubrovačke vlastele i pučana u Župi", *Dubrovnik* 6 (1978.), 17; Kazivač Pero Miloslavić rođen 1947. u Petrači).

³⁸ Kazivač Pasko Pendo rođen 1949. u Dubrovniku čiji su "preci iz Konavala u gornju Župu došli 1740. i zaposlili se u 'stacionaru Uz Gajine' koji je Republika (kao i kulu stražarnicu) podigla u obrani od kužnih bolesti, kazivao je o stjecanju hereditarnog imuniteta nakon preboljele kolere jer kasnije, prenosilo se u obitelji, nisu oboljevali od zaraznih bolesti". U staro doba kuća je bila posve izolirana, a u novije u posjedu obitelji Batića iz Lazina, pa Bego i potom Purin iz Buića (M. Salečić, *Zdravstvene prilike u Župi dubrovačkoj i u Dubrovniku tijekom stoljeća*, 76-78, 91; Vlaho Kojaković, "Izabrani prilozi iz povijesti Župe dubrovačke", *Zbornik Župe dubrovačke* 2 (1996.), 26).

³⁹ Kazivač Pasko Pendo, rođen 1949. u Dubrovniku. Od petoro umrlih iz Mlina tijekom ljetnih mjeseci 1867., četvoro ih je skončalo u "bolnici u Košarice" (*morte all' ospitale dei cholerosi a Košarice*) (ABD, *Matica umrlih Mlini 1840-1871*, 86-88).

⁴⁰ Iz pisama dr. Kaznačića 13. 10. 1867. i 18. 7. 1867; "C'è il Cholera a Breno! Tardi si ha cominciato a pensare alle precauzioni!" *Dnevnik o događajima na imanju Zamagna 1864.-1867*, 35.

⁴¹ Iz pisma dr. Kaznačića 18. 7. 1867.

uvjetima.⁴² Od kolere ih je u Petrači umrlo 66 (30 žena i 36 muškaraca).⁴³ Pokapali su ih izvan mjesnih groblja.⁴⁴ Odjeća se umrlih spaljivala, trgovalo se samo na odabranom mjestu (po uzoru na *raštela*), a plaćalo se u kovanom novcu potapanom u posudu s vinskim octom. Straža je obilazila selo nadzirujući i sprječavajući kontakte sa stanovnicima drugih mjesta, a postojale su i kule stražarnice.⁴⁵ Mjere su slijedile praksu iz kužnih izazova.

Epidemija se širila tijekom ljeta, strah je rastao.⁴⁶ Zamagna je u duhu starih običaja napisao *Molitvu našem zaštitniku sv. Vlahu*, a dr. Kaznačić opisivao primicanje zaraze gradskim zidinama.⁴⁷ Tad su promislili na kontumaciju kad u gradu razbole se četverica, pak razdijele se brže bolje od Hercegovine i od Župe, tako da prvi ne smijedu dolaziti nego na Tabor, a drugi u St. Jakob na Pazar no sve nije tako uredno napravljeno da se nama bojati da kogod kradimice ne rastruje nas.⁴⁸ Od četvero oboljelih, u srpnju je u bolnici na Pločama dvoje umrlo od kolere; 30-godišnji Đuro Ivanov Ivanković i 27-godišnja Nikoleta, žena Miha Kipre, rođ. Turčinović. Bila je iz Petrače, ali nije izvjesno je li se zarazila tijekom posjeta obitelji.⁴⁹

⁴² Uvjeti stanovanja važni su u sagledavanju rizičnih okolnosti pogodnih za širenje kolere, pa tako i kod seoskih domaćinstava kojima su u neposrednoj blizini bile domaće životinje smještene u neprikladnim i nehigijenskim uvjetima. O iskustvu u Zadru 1836. vidi: Nataša Bajić-Žarko, "Rad Zadarske izvanredne komisije za Zdravstvo u vrijeme kolere godine 1836." *Rasprave i građa za povijest znanosti* 5 (1989.), 244.

⁴³ Iako bi se zbog poslova vezanih uz pranje i vodu očekivao veći broj umrlih od kolere među ženskom populacijom koja po prirodi tradicijskih odnosa brine i o oboljelima u kućanstvima, veći mortalitet bio je među muškarcima. Umrli su i dvojica fakina iz Dubrovnika (40-godišnji Marco Frank i 50-godišnji Vlaho Matičević, ukopani u Petrači), čije se zanimanje u epidemijskim okolnostima moglo smatrati rizičnijim poslovima. Drugih zanimanja upisanih u matičnim knjigama nije bilo (*Matica umrlih Mandaljena 1855.-1869.*, 154-183).

⁴⁴ U Martinovićima, Petrači i drugdje sačuvane su nadgrobne ploče s uklesanim znamenima kolere iz 1867. U Buićima na zidu ispod crkvice Sv. Nedjelje ugrađena su tri nadgrobna križa, među kojima i uklesano raspelo s godinom 1867. Izvan službenih groblja, Uz Jubohovo pod Petračom ili na Gorici, sačuvane su nadgrobne ploče uz koje se vezuje predaja o ukopu umrlih od kolere. "Moja baba Nike Miloslavić je govorila da molitvom i cvijećem valja pohoditi i grobove onih koji su skončali u mukama kolere i za njih se ne zna." (Kazivačica Nike Nagy rođena Miloslavić iz Petrače rođena 1971. u Dubrovniku; M. Salečić, *Zdravstvene prilike u Župi dubrovačkoj i u Dubrovniku tijekom stoljeća*, 77; D. Perkić, "Svetačke i hodočasničke medaljice iz Župe dubrovačke", 53).

⁴⁵ Kule su bile na Brgatu, u Čelopecima, u Benčini te Paviljun ponad oklada (V. Kojaković, "Izabrani prilozii iz povijesti Župe dubrovačke", 26).

⁴⁶ Na to i danas podsjeća zavjetni dar Župljana - viseći lukjerner u župnoj crkvi Sv. Marije u Mandaljeni s natpisom "Zaviet za koleru 1867." Ostala je i uspomena na zalaganje i pomoć don Marina Beusana (1830.-1911.), župnika u Mandaljeni i don Mata Pištu (1857.-1878.) u Mlinima (Don Mirko Maslač, "Župnici u Mlinima između ratova 1806. i 1991./2." *Zbornik Župe dubrovačke* 2 (1996.), 219).

⁴⁷ *Preghiera al nostro Protettore S. Biagio*, 4/7/ 1867. HR-DADU 185, Osobni fond obitelji Zamagna, sv. 11, bez paginacije; iz pisma dr. Kaznačića 18. 7. 1867.

⁴⁸ Iz pisma dr. Kaznačića 18. 7. 1867.

⁴⁹ U izvješću Zdravstvene komisije 28. 6. Nikoleta Kipre rođ. Turčinović evidentirana je kao oboljela osoba. Umrli je 2. 7. 1867., a u dva dana nakon nje i Mada i Nike Turčinović u Petrači (Iz pisma 17. 8. 1867; ABD, *Knjiga umrlih Župe sv. Andrije-Pile 1860-1884*, 99; HR-DADU-85, *Pretura Cavtat 1867*. 242-A22, Cholera. kut. 99, bez folijacije).

Zamagna je kritizirao rizične odlaske nesavjesnih trgovaca u Tursku, a 25. srpnja pojavila se sumnja na koleru u Knežici u Rijeci dubrovačkoj.⁵⁰ Samo dan poslije - tri smrtna slučaja u Petrovom Selu. Sve tri žene bile su iz iste obitelji, a horizontalno širenje zaraze zbiljo se u 48 sati. Pokopane su sutradan, nakon što je kirurg Vlahušić utvrdio koleru.⁵¹ U selu ih je umrlo još četvoro i, iz straha od širenja zaraze, ukopani su istoga dana.⁵²

U lipnju je kolera zahvatila i Konavle koje su, uz Župu dubrovačku i Cavtat, već u srpnju bile izolirane.⁵³ U brdovitim selima Dubi i Stravči, od lipnja do vrhunca u kolovozu, od kolere (*colera morbus, morbo asiatico*) je umrlo 36 stanovnika (19 žena i 17 muškaraca). Dob umrlih, mahom iz horizontalnog širenja u istom kućanstvu i obitelji, kretala se od jednogodišnjaka do 94-godišnje Ane Brailo iz Stravče. U kolovozu se posjet liječnika i ukop obavljao na dan smrti.⁵⁴ U Grudi ih je u srpnju i kolovozu umrlo dvoje, isto kao i u Pridvorju, Pločicama i u Dubravki (Mrcinama). U Mrcinama su, a riječ je o pograničnom selu pa je mjera razumljiva, posjet sanitarnih službenika i ukop obavljeni u danu preminuća.⁵⁵ U Pločicama je smrt ustvrdila susjeda.⁵⁶ U Čilipima nisu umirali od kolere, iako sumnju na to baca nekoliko umrlih od dizenterije.⁵⁷

U okolici su, prema dr. Kaznačiću, do početka kolovoza oboljele 204 osobe od kojih je umrlo 77, ozdravilo 83 i liječilo se 44 pacijenata. U Petrači, koja je uz Stravču bila selo s najvećim brojem oboljelih, oporavila se polovica zaraženih.⁵⁸ "Rietbi da je cholera nešto njezine krutosti izgubila, ali je prevarna bolest pa se ne možeš pouzdati. Bog sačuvo svako mjesto, toga teškoga biča. Po svoj Hercegovini i Crnojgori bolest tako mori... sve opustiše, raztrova se nekoliko mjestija i u gradu Kotoru. Tome zlu pridruži se panički strah među narodu i strašni glad, pak svaki dan stiže nam takijeh vijesti o jadnome stanju jadne te čeljadi da ti se naježe kose kad ih čuješ pripoviedati. Kad se promislim da ovaj

⁵⁰ "Oggi a Knesgizza di Ombla si e presentato qualche caso sospetto di Cholera, perche qui roppi monstrumi non fanno ristarsi dall' andare in Turchia". Po svemu sudeći bio je to Tomo Pavlović iz Knežice koji je u 56. godini umro od kolere već u prvim danima kolovoza (ABD, *Matična knjiga umrlih Rožat 1806.-1875.*, 215).

⁵¹ Bili su to: Franica Kaciga Svičarević (14 g.), kći Stjepana Svičarevića, njena majka Nikoleta Kaciga (48 g.) i baka Katarina Kaciga (80) (*Matica umrlih Župe Mokošica 1835.-1878.*, 73).

⁵² *Matica umrlih Župe Mokošica 1835.-1878.*, 74.

⁵³ "...non solo Breno, ma anche Canali e Ragusa Vecchia sono segregati." (*Dnevnik o događajima na imanju Zamagna 1864.-1867.*, 37).

⁵⁴ ABD, Sig. 8. *Parice Matičnih knjiga Dubrovačke (nad)biskupije, Župa Stravča, Matična knjiga umrlih Stravča 1867.*, bez paginacije; *Dnevnik o događajima na imanju Zamagna 1864.-1867.*, 38.

⁵⁵ ABD, *Matica mrtvih Gruda 1861.-1876.*, 50; *Matična knjiga umrlih Pridvorje 1853.-1867.*, 100; *Matična knjiga umrlih župe Dubravka (Mrcine) 1864.-1889.*, 15-16.

⁵⁶ U selu Poljice u svojoj kući od kolere su umrli Paolo Prlenda (49 g.) i Paola Prlenda (15 g.) i pokopani idućeg dana (ABD, *Matična knjiga umrlih župe Pločice 1860.-1879.*, 43).

⁵⁷ ABD, *Matična knjiga umrlih Čilipi 1859.-1870.*, 75-76. Slični simptomi bolesti mogli su vrlo lako zbuniti i rezultirati pogrešnim unosom uzroka smrti u matičnim knjigama. Uopće, na širem dubrovačkom području u gotovo svim selima neposredno prije i poslije epidemije uočen je znatan broj umrlih od dizenterije što ostavlja dilemu o pravim uzrocima smrti i točnom broju umrlih od kolere.

⁵⁸ Iz pisma dr. Kaznačića 4. 8. 1867.

bič mogao se ograničiti u njegovu prvome postanku da su ljudi veće glave imali, nije moguće da ne proplačeš i ne pokuneš ljudsku divljač i zvierstvo. A sada ne ostaje nego ervati se nezgodom kako se bolje može i kako dobri Bog dopusti, jer: *principiis obsta, sero medicina paratur / cum mala per longas convaluere moras.*", zapisao je dr. Kaznačić.⁵⁹

Prestrašeni porastom broja umrlih, Zamagne su napustili ljetnikovac i *karocom* otputovali u Dubrovnik. "Grad je zdrav" (*La Citta e sana*), zapisao je Zamagna 30. srpnja, vjerojatno misleći kako, osim nekoliko već zaraženih (i dvoje umrlih) na Pločama, u zidinama još nije bilo oboljelih.⁶⁰ Nekoliko osoba s tržnice ispred Lazareta na Pločama bilo je izolirano.⁶¹ Vijesti o koleri Zamagna je dobivao od svog liječnika, dr. Vlaha Šarića, sina znamenitog *špičara* Mata,⁶² koji je još od 1849. radio u karantenskoj zdravstvenoj službi i bio posljednji upravitelj Lazareta na Pločama.⁶³ Savjetujući se s dr. Šarićem, Zamagne su nakratko posjetili ljetnikovac na Ombli kako bi uzeli stvari koje su u žurbi ostavili, ali doznali su o novim slučajevima kolere u Šumetu i hitro su se vratili u Grad.⁶⁴

U kolovozu se pojačala panika zbog "kratelja"⁶⁵ na parobrodu iz Trsta, a oboljele su iskrcavali u dalmatinskim lukama. Odlukom uprave Lloydovog parobroda je u Dubrovnik uplovljavao petkom da bi putnici i roba mogli u sedmodnevnu "kontamaciju".⁶⁶ Smatralo se da se uzročnici zaraze zadržavaju na predmetima i tkaninama dulje nego na ljudskome tijelu.⁶⁷ Pisma se "kadilo" pa je odlučeno da stižu "postom po suhu kako u staro doba".⁶⁸

⁵⁹ Iz pisama dr. Kaznačića 18. 7. 1867. i 4. 8. 1867. U Boki i Kotoru, iako se javila još sredinom travnja, kolera je do srpnja 1867. uzela 300 života. U pomoći umirućima isticao se franjevac padre Angelico (Ivan Krstitelj Martinelli 1832.-1879.) rodom iz Verone. Opširnije: Iz pisma dr. Kaznačića 4. 4. 1867; HR-DADU-85, *Pretura Cavtat 1867.* 242-A22, Cholera. kut. 99, bez folijacije; S. Skurla, "Kolera-morbus", gg. 1836, 1849, 1855 i 1867.; 104; Fran Ilesić, "Đuro Matija Šporer (1795.-1884.)" *Rad JAZU* 218 (1918.), 179; *Avvisatore Dalmato* N. 62. (Zara, 2. Agosto 1867.) / *Objavitelj dalmatinski* Br. 62. (Zadar, 2. Kolovoza 1867.), 1.

⁶⁰ *Dnevnik o događajima na imanju Zamagna 1864.-1867.*, 38.

⁶¹ "...Bazzaro ai Lazaretti delle Plocce" (*Dnevnik o događajima na imanju Zamagna 1864.-1867.*, 37-38).

⁶² O Šarićevoj spičariji u Gradu vidi: J. Bersa, *Dubrovačke slike i prilike (1800.-1880.)*, 287.

⁶³ Upravitelju Lazareta na Pločama bio je izravno podređen zdravstveni službenik na Brgatu, čime se htjelo osigurati komunikacijsku premreženost. Za razliku od razdoblja Republike, u 19. stoljeću u karanteni je, uz kraće prekide, stalno bio zaposlen i liječnik, u ovom slučaju dr. Šarić iz gradske bolnice (A. Baće i I. Viđen, "Lazareti na Pločama od pada Dubrovačke Republike do danas", 124-128; I. Perić, "Uloga Antuna Dropca u javnom životu Dubrovnika", 280).

⁶⁴ *Dnevnik o događajima na imanju Zamagna 1864.-1867.*, 38-39.

⁶⁵ Kratej - pučki naziv za koleru (*choleru asiaticu*) "goru od kuge što čovjeka u jednu noć mori" (M. Kapović, "O Tužnoj Jeli", 101; I. Perić, "Organizacija i djelovanje pokrajinske bolnice u Dubrovniku od izgradnje njene nove zgrade do prvog svjetskog rata", 178).

⁶⁶ Dotad je parobrod iz Trsta u grušku luku uplovljavao utorkom i petkom (Iz pisma dr. Kaznačića 5. 4. 1867.).

⁶⁷ V. Miović, *Dubrovački ples s kugom: vrijeme Lazareta na Pločama*, 178.

⁶⁸ Iz pisma dr. Kaznačića 16. 8. 1867. Raskuživanja octom i octenim i sumpornim parama ili dimljenjem posebnim smjesama i sl. obavljala su se u kontamacijama, lazaretima i ostalim zdravstvenim institucijama. (Niko Kapetanić, "Raskuživanje pisama u XVIII. i XIX. stoljeću", u: *Zbornik radova s 19. seminara DDD i ZUPP 2007 uz 60. obljetnicu od ustroja suvremene djelatnosti dezinfekcije, dezinfekcije i deratizacije u Republici Hrvatskoj 1947.-2007.*, ur. Zlatko Korunić, Zagreb: Korunić d.o.o., 2007., 51-71).

Gornja Župa dubrovačka i dalje je bila žarište. Iz Beča su doputovali dr. Hermann i dr. Baumgartner i odmah su raspoređeni u Postranje i u Petraču. "Oni počеше odma psovati na naše barbarstvo i tovarstvo, koje hoće da prizna cholera kako bolest otrovnu⁶⁹ kako i kugu, rugati se kontumaciom, lazaretima, razdieljivanjima; pak malo dana poslije Baumgartner uhiti bolest i jedva preboli. Grad je dosad Božjom pomoći sveder zdravo".⁷⁰ S Brgata, pograničnog sela neprestano izloženog kolanju ljudi i robe u kojem su još iz vremena Republike karavane iz Osmanskog Carstva prelazile granicu, kolera se u kolovozu širila ne samo Župom, nego i Rijekom dubrovačkom.⁷¹ Knežica, Petrovo Selo, mlinovi na Tenturiji i Rožat bili su izolirani. Stanovnici Mokošice pokušavali su se zaštititi zabranom ulazaka u selo. Na blagdan Gospe Snježne pronio se glas o "zatvaranju cijele Omble". Dan nakon Velike Gospe, u Čajkovici je zabilježeno devet novih slučajeva horizontalnog širenja unutar dviju obitelji.⁷² Svi su umrli.⁷³ U župi Rožat od kolere je u kolovozu i rujnu umrlo 18 osoba.⁷⁴

Tih je dana (13. 8.) u Dubrovniku umro i brijač-niži kirurg (*basso chirurgo*), Stijepo Suhor (1811.-1867.),⁷⁵ zapisali su i Zamagna i dr. Kaznačić, "tužan Stijepo Suhor u Gružu od cholere kratko doba dospie".⁷⁶ Zaraza je u kolovozu prodrla unutar gradskih zidina. I dr. Kaznačić i Zamagna spomenuli su slučaj brijača Iva Avoscanija (1804.-1870.)⁷⁷

⁶⁹ "Otrovnu kako kugu" - zaraznu kao kugu.

⁷⁰ Dr. Kaznačić pri spomenu Grada misli na Grad u zidinama (Iz pisma dr. Kaznačića 16. 8. 1867.).

⁷¹ Taj je put kao jedini i glavni izdvojen i u izvješćima Zdravstvenih komisija (...! *unica strada di Bergatto*). Put od Brgata do Ploča (dug desetak kilometara) u arhivskoj građi iz doba Republike spominje se kao Glavni put ili Veliki put, a katkad i kao Vlaški put (*via Murlaccorum*) (HR-DADU-85, *Pretura Cavtat 1867. 242-A22*, Cholera. kut. 99, bez paginacije; Vesna Miović-Perić, *Na razmeđu: Osmansko-dubrovačka granica (1667.-1806.)*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1997., 122, 327; V. Miović, "Život u karanteni: Lazareti na Pločama u vrijeme Republike", 13; V. Miović, *Dubrovački ples s kugom: vrijeme lazareta na Pločama*, 78).

⁷² *Dnevnik o događajima na imanju Zamagna 1864.-1867*, 39.

⁷³ Prema zapisima dum Ivana Stojanovića bili su to članovi dviju obitelji: Bartolomej Kristović, Lucija žena Ilije Kristovića, Ilija Kristović, Ivan Bartolomeja Kristovića, Marija i Tomo Kristović, Pavo Pavlović, Nikola Pavov Pavlović i Pavo Nikole Pavlovića iz Čajkovice, u dobi od 3 mjeseca do 85 godina (*Matična knjiga umrlih Rožat 1806.-1875.*, 215-220).

⁷⁴ Od 18 umrlih od kolere bilo je 9 žena i 9 muškaraca zaraženih horizontalnim širenjem unutar četiriju obitelji: Kristović, Sašilo, Knego i Pavlović (*Matična knjiga umrlih Rožat 1806.-1875.*, 215-220).

⁷⁵ Genealoška baza Nenada Vekarića, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku. Posao nižeg kirurga u uskoj je vezi s rizikom i izloženošću većoj zarazi.

⁷⁶ Iz pisma dr. Kaznačića 16. 8. 1867.; *Dnevnik o događajima na imanju Zamagna 1864.-1867.*, 40. U Matičnoj knjizi umrlih Lapad don Mato Vodopić je kao uzrok smrti Stijepu Suhoru zapisao *asiatico morbo* (ABD, *Matična knjiga umrlih Lapad 1857.-1909.*, 29), dok je u Matičnoj knjizi umrlih Gruž za Stefana Suhora pok. Marka (*flebotomo*) kao uzrok smrti naveo *gastro-enterite peracuta con sintomi sospetti* (ABD, *Matična knjiga umrlih Gruž 1862.-1890.*, 14-15). Dum Mato Vodopić bio je župnik u Gružu 1857.-1879., a crkvena župa Gruž, sa sjedištem u crkvi sv. Mihajla, obuhvaćala je Gruž (*Gravosa*, tal. ili *Santa Croce*) i Lapad. Prema predaji, kolera je u Gruž te godine prenio turski jedrenjak (M. Kapović, "O Tužnoj Jeli", 102, 105).

⁷⁷ Genealoška baza Nenada Vekarića, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.

kojemu su u kući na Placi od kolere oboljele 69-godišnja supruga Katarina (1798.-1867., kći Ivana Lupini) i Katarina Slavušić, sluškinja iste dobi.⁷⁸ Vijest je odjeknula Gradom. Kirurg Lopižić ustanovio je smrt supruge (*cholera asiatico*), samo dan nakon što je u njihovoj kući umrla sluškinja.⁷⁹ Zamagna je zapisao da su neki "ingordi seljani i bestidne zvijeri" (*bestia infame*) premještali svoja stada⁸⁰ i trgovali zaraženim duhanom koji je dospio unutar zidina.⁸¹ U Čajkovićima je među umrlima bio i prodavač duhana koji je, prema dr. Kaznačiću, preminuo "u samo šest sati".⁸² Od doticaja sa zaraženim duhanom sluškinja i supruga Iva Avoscanija oboljele su i umrle, a Avoscani je ostao izoliran u kući na Placi i ozdravio.⁸³

I drugi slučaj iz grada u zidinama; u bolnici na Pločama 21. kolovoza umro je četverogodišnji Ivan Pičinini (sin drvodjelca Josipa i Jelene rođ. Sabljčić), dva dana poslije, jednomjesečni Jakov i tridesetpetogodišnja majka Jelena Sabljčić, a nakon pet dana i sedmogodišnja Tereza.⁸⁴ Njihovu kuću na Pustijerni "kod tamnica", nakon što su oboljeli preneseni u bolnicu na Pločama, "zdravstveni komitet" dao je "opaliti" i staviti "pod ostru stražu".⁸⁵ Iako je kolera "ušla" unutar zidina, nije se proširila izvan dviju zaraženih kuća, na Pustijerni i na Stradunu. Dr. Kaznačić napisao je da ih je umrlo šestoro (!), misleći vjerojatno i na Katarinu Avoscani i njenu sluškinju Katarinu Slavušić. O oboljelima u

⁷⁸ Iz pisma dr. Kaznačića 17. 8. 1867; *Dnevnik o događajima na imanju Zamagna 1864.-1867.*, 39-40.

⁷⁹ Iz pisma dr. Kaznačića 17. 8. 1867; *Dnevnik o događajima na imanju Zamagna 1864.-1867.*, 39-40; *Matična knjiga umrlih Župe Grad 1863.-1869.*, 78.

⁸⁰ Za vrijeme opasnosti iz vremena Republike pastirima se zabranjivalo približavanje granici. Zamagni Tamariću bile su poznate odredbe iz prošlosti jer je u vrijeme pisanja dnevnika radio na knjizi *La storia di Ragusa* koju je unuk Savino tiskao u Trstu 1935. (65 godina nakon smrti Mata Zamagne Tamarića). U knjizi je pisao i o kacamortu Peru Trombi koji je u Stravči 1705. za vrijeme kuge uspješno proveo mjere i uspostavio kordon (V. Miović-Perić, *Na razmeđu: Osmansko-dubrovačka granica (1667.-1806.)*, 73, 122; Matteo di Zamagna, *La storia di Ragusa*. Trieste: Soc. Editrice mutilati e combattenti, 1935., 249).

⁸¹ *Dnevnik o događajima na imanju Zamagna 1864.-1867.*, 39. Spominjanje duhana u vrijeme kolere može se odnositi i na raskuživanja zraka (Lavoslav Glesinger, "Duhan u našoj pučkoj i znanstvenoj medicini tijekom stoljeća", *Saopćenja / Pliva* 16/1 (1973.), 35-42, citirano prema: Marija Živković, "Kako je nastala izložba 'Dim - priča o duhanu'", *Etnološka istraživanja* 20 (2015.), 138; Ambroz Kapor i Andro Vidak, *Duhan u Dubrovniku*, Dubrovnik, 1977., 13). Duhan, čibuk i vrećice za duhan bile su uz tkanine, sukno, svilu i platno česti predmeti trgovanja (V. Miović, "Život u karanteni: Lazareti na Pločama u vrijeme Republike", 27).

⁸² *Dnevnik o događajima na imanju Zamagna 1864.-1867.*, 40; Iz pisma 17. 8. 1867.

⁸³ Dana 17. 8. umrlo je dijete vojnom kapetanu, a njihova kuća je izolirana pod vojnom i civilnom stražom. Pokazalo se da je smrt bila posljedica konvulzija uzrokovanih glistama. Unatoč sumnjama dr. Zonettija, mjera izolacije poduzeta je iz predostrožnosti. Zaraženih je bilo i među vojskom (*Dnevnik o događajima na imanju Zamagna 1864.-1867.*, 40; HR-DADU-85, *Pretura Cavtat 1867. 242-A22*, Cholera. kut. 99, bez paginacije).

⁸⁴ *Matična knjiga umrlih Župe Grad 1863.-1869.*, 78-79.

⁸⁵ Zapisao je to dum Mato Vodopić u svom fragmentarno sačuvanom dnevniku (M. Kapović, "O Tužnoj Jeli", 69).

Gradu pisalo je i u listu *Il Nazionale*.⁸⁶ Nakon toga, prema dr. Kaznačiću, jer Zamagninu dnevniku tu prestaju sačuvane stranice, kolera je u Gradu utihnula.⁸⁷

Sredinom rujna očekivalo se proglašenje završetka epidemije. "Pogibeljan čas, jer se tada može iznova probuditi i razprostraniti sredstvom haljina i stvari, koje će biti sakrila seljačka lakomost, neznanje i lukavstvo, ali ipak nije moguće držati ih u vieke odijeljene jer je to velika ekonomična škoda i nami i njima, osobito sada u vrijeme trganja a još veće u naprieda radi kupljenja maslina", zapisao je dr. Kaznačić, jasno ukazujući na širenje kolere i zaraženim tkaninama i predmetima, ali i izražavajući negodovanje zbog izostanka pomoći seljaka u rujanskim radovima radi mjera distance.⁸⁸ Prestanak epidemije proglašen je 12. rujna brzojavom "da se oslobodi kontumacije sva mijestija našega okružja".⁸⁹ Već sutradan, stanovništvo iz sela pohrlilo je u Grad "pak na dva popodne sva se poljana napunila Župljanima, a jutros ih je toliko da bi mislio da je Badnji dan".⁹⁰ Epidemija se stišala i u Kotoru, no u Trstu je buktjela pa je parobrod u Dubrovnik i dalje uplovljavao jednom tjedno.⁹¹

Nakon ukinuća mjera, iz bolnice na Pločama sav medicinski materijal odvojen je u zasebnu prostoriju u lazaretu "da ga paka ekspurgiraju". Dogodilo se da je čuvar te prostorije ukrao pokrivač. "Ali netom došavši kući, leže i s njim se pokrie, odma istu noć, od cholere se razboli. Dokazuje li to da se kolera ne širi zrakom već je zarazna kako kuga, šeše i sve ostale otrovne bolesti?"⁹² Čuvar je ozdravio, a posljednji oboljeli u dubrovačkoj okolici bio je "u Zatonu neki Lonza".⁹³

Procesion hodatiće okolo Grada preko Posata... pravo je jer je čudnovata i velika milost što nam bi udieljena

Zapis dr. Kaznačića preuzet za podnaslov⁹⁴ oduhovljuje odanost i vjeru u nebesku pomoć. Po završetku epidemije, shvaćajući da su razmjeri mogli biti i veći, iznova se javnom pobožnošću zahvalilo parcu.⁹⁵ "Vrieme ako i ledeno (+2 R) vedro je, kao

⁸⁶ Iz pisma dr. Kaznačića 31. 8. 1867; S. Skurla, "Kolera-morbus", 104. gg. 1836, 1849, 1855 i 1867.; 104.

⁸⁷ "Prestade nemili kratelj... povrati se duh u pripadeni puk... otvori se Rieka do Tenturie", zapisao je u dnevniku dum Mato Vodopić, u: M. Kapović, "O Tužnoj Jeli", 70.

⁸⁸ Iz pisma dr. Kaznačića 11. 9. 1867.

⁸⁹ Brzojav (12. rujna 1867.) je priložen dokumentaciji o koleri (HR-DADU-85, *Pretura Cavtat 1867. 242-A22*, Cholera. kut. 99, bez paginacije).

⁹⁰ Iz pisma dr. Kaznačića 13. 9. 1867.

⁹¹ Iz pisma dr. Kaznačića 27. 9. 1867; HR-DADU-85, *Pretura Cavtat 1867. 242-A22*, Cholera. kut. 99, bez numeracije.

⁹² Iz pisma dr. Kaznačića 13. 10. 1867.

⁹³ Iz pisma dr. Kaznačića 25. 10. 1867.

⁹⁴ Iz pisma dr. Kaznačića 23/24. 11. 1867.

⁹⁵ S. Skurla, "Kolera-morbus", 106.

najbistrije staklo, narod dolazi sa svih strana, matica posve ponapravljena noviem *Corom*⁹⁶ i drugiem poboljšanjima otvora se puku, pošo sam na misu u sv. Vlaha i da dođem s vrata do Oltara velikoga, izgubio sam četvrt sata, tolika je sila puka. Procesion hodatiće oko grada preko Posata. U večer počimlje teatar jer su došli *comici*; praznik će dake biti izvanredni; pravo je jer je čudnovata i velika milost što nam bi udjeljenja", pisao je sinu.⁹⁷

Zbog hladnoće procesija nije održana preko Posata, nego unutar zidina, a snažan sjeverni vjetar spriječio je brojne vjernike s barjacima iz župskih i konavoskih bratovština.⁹⁸ Uz crkvena zvona mnoštvo je ispratilo sliku Gospe od porata iz crkve sv. Vlaha, u kojoj je bila izložena od početka epidemije, natrag u prvostolnicu.⁹⁹ Antun Kaznačić spjevao je zahvalnicu *Svetomu Vlahu našem Obranitelju od srdne bolesti*, a u sakristiji zborne crkve postavljen je komemorativni natpis i skovana mjedena medaljica s likom sveca i natpisom na aversu *S. Blasi ora pro nobis*, a na reversu *Rhacusa abastat lue servata 1867. G. A. Erco*.¹⁰⁰ Memoriziranje zahvalnosti u vidu zavjetnih darova, stihova naslovljenih svetcima i, uopće religijskih iskaza pučkih pobožnosti, duboko je ugravirano u dubrovačku kulturu sjećanja. Šire gledano, svaka zajednica u okvirima svog društvenog konstruktivizma stvara i prakticira vlastiti 'pojmovnik' rituala kojim izražava svoje emocije, ohrabrenja i geste zahvalnosti.¹⁰¹

Strah od epidemija ostao je i nakon njihova prestanka.¹⁰² Premda je bilo sporadičnih prodora, posljednji val kolere hrvatskim prostorom u 19. stoljeću proširio se 1886., a na dubrovačkom području godinu kasnije.¹⁰³ Molbe svetcu izgovarane su i u rujnu 1886., u

⁹⁶ O popravcima i novim korskim klupama, vidi: I. Viđen, "Arhitektura i oprema crkve od pada Dubrovačke Republike do sedamdesetih godina 20. stoljeća", 354-355.

⁹⁷ Iz pisma dr. Kaznačića 23/24. 11. 1867.

⁹⁸ S. Skurla, "Kolera-morbus", 106.

⁹⁹ S. Skurla, "Kolera-morbus", 105.

¹⁰⁰ Natpis u sakristiji u kojem je još 1871. stajalo: "M.D.CCC.LXVII – Svetoga Vlaha – svoga mogućega obranitelja – Dubrovačka država – osobitom harnosti i veseljem slavi" je nestao (S. Skurla, "Kolera-morbus", 107-108, 175; I. Mirnik, "Medaljice s likom sv. Vlaha", 121; I. Viđen, "Arhitektura i oprema crkve od pada Dubrovačke Republike do sedamdesetih godina 20. stoljeća", 376).

¹⁰¹ Barbara H. Rosenwein, "Worrying about Emotions in History", *The American Historical Review* 107/3 (2002.), 837.

¹⁰² Zazivi za svečevom zaštitom od kužnih bolesti tinjali su u formulaičnim rečenicama molitvi tradiranih i zapisanih i u idućim desetljećima, npr. "Molitva sv. Vlahu u kojoj mu drago nevolji i prigodi", u: *Oficij sv. Vlaha s raznim molitvama*, prir. P.[etar] V.[lašić], Dubrovnik: Tisak i naklada knjižare Jadran, 1924., 52.

¹⁰³ Primjerak uputstava za suzbijanje kolere tiskanog 1886. u Zadru, u fundus Nacionalne knjižnice u Zagrebu dospio je iz knjižnice Pučke škole u Cavtatu. *Naputak protivu kratelju: sastavljen po nalogu c. k. ministarstva unutrašnjih posala u Višnjem Zdravstvenom Vieću: potvrđen i ministarskim odpisom 5. kolovoza 1886. br. 14067 razaslan kao pravilo zemaljskim političnim Oblastima = Istruzione contro il Colera: compilata per incarico dell' i. r. Ministero dell' interno dal Consiglio Sanitario Supremo: approvata e con dispaccio ministeriale 5 agosto 1886 N. 14067 dramata per norma delle Autorità politiche provinciali*, Zara: Premiata tipografia di Pietro Janković, 1886; I. Perić, "Organizacija i djelovanje pokrajinske bolnice u Dubrovniku", 178.

propovijedima biskupa Mata Vodopića, "kad su se u sv. Vlahu držale javne prošnje da nas Bog očuva biča kolere u Metkoviću".¹⁰⁴ Tomu je prethodilo Kochovo otkriće uzročnika kolere (*vibrio cholere*) te spoznaje o širenju i prijenosu bolesti 1884. godine. Već 1888. napravljeno je cjepivo čime su dopunjena Pasteurova otkrića.¹⁰⁵ Prijetnje od zaraze kolerom nastavile su se i početkom 20. stoljeća pa je 1910. općinska vlast, svjesna opasnosti za zdravlje građana zbog lazareta u blizini grada, odlučila organizirati lazaret na Višnjici. U jednom dijelu samostana sv. Jakova namjeravalo se smjestiti sumnjive, a u drugom oboljele.¹⁰⁶ Razdoblje Prvog svjetskog rata iznova je potaklo pitanja zaštite od kolere i "ratnih bolesti". U vrijeme prije pojave antibiotika, širenje se sprječavalo preventivnim protuepidemijskim mjerama, cijepljenjem, tiskanjem brošura sa zdravstvenim savjetima i organiziranjem edukativnih tečajeva. Od sredine 20. stoljeća kolera je polako iščezla s europskog područja.¹⁰⁷

Zaključak

Kolera iz 1867. u matičnim je knjigama upisivana kao: *cholera-morbus*, *cholera asiatica*, *cholera epidemica*, *morbo asiatica*, *colera* sporadično i kao *kratelj*. U dubrovački kraj proširila se trgovačkim vezama iz zaleđa preko istočne Hercegovine. U selima Gornje Župe službeno je evidentirana početkom svibnja i, nejednakom dinamikom horizontalnog širenja, do listopada zahvatila Grad i okolice (Petraču, Postranje, Mline, Stravču, Grudu, Pridvorje, Pločice, Dubravku, Petrovo Selo, Čajkovicu, Rožat i Zaton). Kao "prvi slučaj" kolere u izvorima je upisana smrt Vlaha Kolića (14. 5. 1867.), ali s obzirom na indicije da je oboljelih, s nepotvrđenom dijagnozom kolere, bilo i u travnju, nultog pacijenta nije moguće pouzdano utvrditi.

Prema podacima iz matičnih knjiga od kolere je umrlo 159 osoba u okolici i devet u Dubrovniku (šest unutar zidina), ukupno 168 osoba (78 žena i 90 muškaraca).¹⁰⁸ Veći

¹⁰⁴ Ivan Viđen, "Dum Mato Vodopić: svećenik i biskup", *Naša Gospa* (Dubrovnik), 22/55 (2016.), 48.

¹⁰⁵ Cjepivo je 1888. priredio Nikolaj Fjodorovič Gamalej, a 1895. usavršio Waldemar M. Haffkine. Do konca 19. stoljeća otkriveni su uzročnici gotovo svih bakterijskih zaraznih bolesti (L. Glesinger, *Povijest medicine*, 303; Norman Howard-Jones, "Robert Koch And The Cholera Vibrio: A Centenary", *British Medical Journal* 288/6414 (1984.), 379).

¹⁰⁶ *Prava Crvena Hrvatska* 289/6 (U Dubrovniku, 3. septembra 1910.), dostupno na: <https://zdur.dkd.hr/?pr=transcript&id=28301&hash=GVgzibglAZ>

¹⁰⁷ Vijoleta Herman Kaurić, *Za naše junake... Rad dobrotvornih društava grada Zagreba u Prvom svjetskom ratu*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2023., 45-54, 61-62; Zoran Grijak, "O političkim aspektima proglašenja epidemije u okolici Velehrada u Moravskoj uoči proslave tisućite obljetnice smrti sv. Metoda 1885. godine", *Povijesni prilozi* 61 (2021.), 124.

¹⁰⁸ Ako brojku umrlih (168) u petomjesečnoj epidemiji kolere 1867. u Dubrovniku i okolici usporedimo s umrlima (605) za tromjesečne kolere u zadarskom kraju 1836., jasno je da su posljedice u dubrovačkoj okolici bile neusporedivo manje te da je broj umrlih samo u Zadru (166) bio približan broju ukupno umrlih u svim mjestima dubrovačke okolice i Grada. Usp. N. Bajić-Žarko, "Rad Zadarske izvanredne komisije za Zdravstvo u vrijeme kolere godine 1836.", 252.

broj umrlih među muškom seoskom populacijom može se povezati s intenzivnijim kontaktima i izloženošću zarazi, kao i lošim pa i nehigijenskim životnim uvjetima siromašnijih slojeva koje je tijekom epidemije pogodila i glad. Iako su žene po tradicijskim običajima njegovale oboljele u obitelji i bile u doticaju s vodom u obavljanju kućanskih poslova, njihova je smrtnost bila manja.¹⁰⁹ Usljed neprekinute trgovine, blizine granice i uvjeta seoskog života, najviše umrlih bilo je u Petrači (66) i Stravči (36 osoba). U matice nisu upisivana zanimanja umrlih pa je izravnu vezu sa širenjem bolesti teško odrediti, osim zarazi izloženih nosača-fakina i kirurga u gradu. U dobnoj strukturi umrlih najmlađi je bio jednomjesečni Jakov Pičinini s Pustijerne, a najstarija 94-godišnja Ana Brailo iz Stravče u Konavlima.

U lipnju je kolera prodrla i u Dubrovnik, u kolovozu i unutar zidina, ali se nije proširila izvan kuća na Stradunu i na Pustijerni. Mjerama suzbijanja (sanitarne straže, segregacija, raskuživanje robe i dezinfekcija zaraženih kuća i predmeta, izolacija, lazareti, distanca, ukopi na dan smrti i sl.) upravljao je Zdravstveni odbor u koji su pristizala izvješća s terena. Bolnica je bila na Pločama, a tri "kolerine kuće" u selima s najvećom zaraznošću u Gornjoj Župi. Iako sustav zaštite nije funkcionirao rigoroznim načinom kojim se protiv kužne opasnosti borila Republika, balansirajući između protuepidemijskih obrazaca i gospodarskih interesa, poduzetim se mjerama u rujnu zaustavila smrtnost. Unatoč nejasnoj etiologiji bolesti, shvatilo se da se kolera ubrzano širi fizičkim kontaktom i zaraženim predmetima. Spoznaja o smrti u nekoliko sati od prvih simptoma pojačavala je ljudski strah zbog kojeg se molitvama i procesijama posezalo za nebeskom zaštitom. Manifestacije zahvalnosti u prepoznatljivim vjerskim praksama javnih pobožnosti i zavjetnih darova u Gradu i okolici pratile su završetak i ove epidemije.

Iako su opisi događaja iz pisama ravnatelja bolnice, dr. Ivana Augusta Kaznačića i dnevnika povjesničara, Mata Zamagne, kao i zapisa kanonika, Stijepa Skurle, na čijim se kritičkim čitanjima temeljio ovaj rad, pisani iz osobnih zapažanja, može se zaključiti da je autorski narativ slijedio objektivno sagledavanje činjenica. Potvrđuju to podatci iz matičnih knjiga, izvješća zdravstvenih komisija i novinskih članaka, što njihovu ostavštinu čini vjerodostojnim svjedočanstvom.

¹⁰⁹ U epidemiji kolere koja je 1866. zahvatila poljski grad Poznanj, među umrlima od zaraze koju su proširili ribari bilo je više žena što se, unatoč skromnim spoznajama o rodnim razlikama smrtnosti od kolere, tumačilo većom izloženošću poslovima sa zaraženom vodom i tradicijskim ulogama, kuhanjem, pranjem posuđa i rublja, ali i njegovanjem oboljelih u kućama i bolnicama. Opširnije: Grazyna Liczbinska i Peter Vögele, "Did cholera kill selectively by sex? Sex differences in mortality caused by 1866 cholera epidemic in Poznan", *Annales de démographie historique* 2 (2023.), 193-217.

"IT WILL BE A MIRACLE OF
ST. BLAISE IF IT ENDS ON THIS!"
CHOLERA IN DUBROVNIK AND ITS SURROUNDINGS
IN 1876 ACCORDING TO THE ACCOUNTS OF DR. IVAN
AUGUST KAZNAČIĆ, MATO ZAMAGNA TAMARIĆ
AND STIJEPO SKURLA

JELENA OBRADOVIĆ MOJAŠ

Summary

Based on personal correspondence of the hospital director Dr. Ivan August Kaznačić (1817-1883) and the diary of historian Mato Zamagna Tamarić (1800-1870) from the manuscript legacies kept at the State Archives in Dubrovnik, as well as the printed accounts of canon Stijepo Skurla (1832-1877), this paper examines a cholera epidemic (*cholera asiatica*) from the aspect of medical history, cultural anthropology and ethnography. In order to form a clearer picture of the spread of the disease also analysed are the data from parish registers, according to which 9 persons died in Dubrovnik and 159 in its surroundings from May to September 1867. Highest death rate has been recorded among the population of the borderland villages, who in poor living and hygiene conditions communicated and traded daily with the potentially infected persons. Although anticontagion measures were not strictly implemented as contrasted to the time of the Dubrovnik Republic, by balancing between counterepidemic regulations and trade interests (measures including sanitary guards, isolation, distance keeping, disinfection of goods, disinfection of houses infected by cholera, segregation, organisation of hospitals, burial on the day of death, etc.), the Health Board managed to suppress the epidemic. The knowledge that death could occur in a couple of hours from the first symptoms gave rise to panic and fear, which tried to be soothed by prayers and processions introduced to implore the divine help. Manifestations of gratitude in the various religious practices of public piety and production of votive offerings to St. Blaise in the City and the surrounds accompanied the cessation of this epidemic, too.